

OS RECURSOS XEOGRÁFICOS NON ORIENTE OURENSÁN COMO ELEMENTO DINAMIZADOR DO SECTOR TURÍSTICO¹

Josefina Pato Lorenzo
Departamento de Historia, Arte e Xeografía
Universidade de Vigo

Alberto Vaquero
Departamento de Economía Aplicada
Universidade de Vigo

Resumo: Este artigo describe a situación xeográfica das tres comarcas do Leste ourensán (Valdeorras, Terra de Trives e Viana do Bolo) incidendo non aproveitamento dos seus recursos como elemento dinamizador da actividade turística na zona. Así mesmo, plantexa un conxunto de recomendacións de interese de face a millorar a potencialidade dos mesmos para a explotación turística.

Abstract: This article describes the geographical situation of three regions of east of Ourense (Valdeorras, Terra de Trives and Viana do Bolo) affecting in the utilization of his resources as revitalizing element of the tourist activity in the zone. Likewise, its makes a set of recommendations of interest in order to improve the potential of the resources for the tourist development.

Palabras chave: xeografía, recursos naturais, turismo, leste ourensán

Keywords: Geography, natural resources, tourism, east of Ourense

¹ Este artigo forma parte dun traballo máis completo dirixido polo profesor Dr. D. Xosé Antonio Fidalgo Santamariña e financiado polo Vicerreitorado de Planificación e Desenvolvemento do campus de Ourense, titulado *Patrimonio etnográfico e desenvolvemento turístico non oriente ourensán*.

1. INTRODUCCIÓN

Como é coñecido o medio xeográfico pode condicionar ao desenvolvemento turístico dunha zona. Neste traballo queremos salienta esta cuestión para o caso do leste ourensán e as tres zonas que o comprenden: Valdeorras, Terra de Trives e Viana do Bolo.

Non estudo xeográfico dá zona teremos en conta os condicionantes físicos, en especial, o que respecta a situación, o clima, accidentes xeográficos, etc.

O esquema a seguir será o seguinte, tras esta introducción, non segundo apartado amosase as principais características dá situación xeográfica da zona obxecto de estudo. Non terceiro apartado, sinalanse cales son, o noso xuício, os elementos que deben terse en conta para potenciar a actividade turística na zona tendo en conta as características xeográficas existentes. Finalizamos o traballo cun conxunto de conclusións.

2. OS RECURSOS XEOGRÁFICOS

A zona está composta por tres comarcas: Valdeorras, Terras de Trives e Viana do Bolo, que se atopan non Sul-Leste da provincia ourensá nunha lonxitude xeográfica Oeste entre os 6º 45' e os 7º 19' e unha latitude Norte que vai desde os 42º 31' ata os 41º 56'.

A comarca de Valdeorras cunha superficie de 971 qm², está composta por nove concellos: O Barco de Valdeorras -que é a capital dá comarca-, Larouco, Rubiá, O Bolo, Petín, A Veiga, Carballeda de Valdeorras, A Rúa e Vilamartín de Valdeorras.

Na comarca de Terras de Trives, cunha superficie de 432,5 qm² se atopan os concellos de Chandrexa de Queixa, A Pobra de Trives -capital dá comarca-, Manzaneda e San Xoán de Río. A comarca de Viana comprende unha superficie de 730,8 qm² distribuída entre os concellos de Viana do Bolo -capital da comarca-, A Gudiña, Vilariño de Conso e A Mezquita. A **táboa 1** resume estes resultados.

Táboa 1: Extensión dos concellos

Comarca de Valdeorras	Extensión (en qm ²)
- O Barco	80,2
- Carballeda	217,9
- O Bolo	95,4
- Larouco	25,3
- Petín	31,9
- A Rúa	30,1
- Rubiá	109,6
- A Veiga	290,2
- Vilamartín	91
Total	971,6

Comarca de Terra de Trives	
- Chandrexa de Queixa	172,7
- Manzaneda	114,6
- A Pobra de Trives	83,5
- San Xoan do Río	61,7
Total	432,5
Comarca de Viana do Bolo	
- A Gudiña 256,3	
- Viana do Bolo	170,7
- Vilariño do Conso	200,9
- A Mezquita	102,9
Total	730,8

Fonte: Pato e Vaquero (2006)

Vexamos, a continuación as principais características dos recursos xeográficos, analizando o *relevo, o clima, a paisaxe vexetal e faunístico, o solo, a hidroloxía e os espazos naturais.*

a) O relevo

Xeograficamente as tres comarcas son predominantemente de alta montaña (Pena Trevinca, Macizo de Manzaneda e Serras do Norte do val do Sil) nas que os vals son estreitos e percorridos por ríos que en moitos casos crean fervezas de gran beleza paisaxística (por exemplo, a Cenza en Vilariño de Conso, a Ferveza en Manzaneda ou as Gargantas do Bibei).

A disposición do relevo da lugar á formación dunha cunca topográfica perfectamente diferenciada na comarca de Valdeorras (o Val do Sil) e outras cuncas de menor envergadura, pero de gran beleza paisaxística (Bibei, Xares, Navea, e Conso, entre outras). As comarcas aseintanse de xeito global na barreira natural da Galicia oriental, onde a oroxenia deu lugar a unha substitución abrupta con cumes de gran altitude.

Nestas comarcas, que é onde as montañas galegas acadan a máis grande altitude, son unha das zonas máis fermosas de Galicia, polo seu vales, montañas, serras, desfiladeiros e antigos glaciares.

Para facer un estudo ordeado do relevo podemos dividir a zona en dúas unidades morfolóxicas: As serras e as *depreións*. As serras agrúpanse en tres bloques con características diferentes:

- Macizo de Manzaneda, co seu cume na Cabeza Grande de Manzaneda (1.778 m.)
- Macizo de Trevinca, no límite coas provincias de León e Zamora (non que se acadan os 2.124 m.)

- As Serras do Norte do val do Sil, formadas polas serras de Cereixido, serra dos Cabalos e serra da Enciña da Lastra.

O Macizo de Manzaneda queda delimitado o Norte pola depresión do Sil, ó Leste pola depresión do Bolo o redor do río Bibei e o seu afluente o Camba, e polo Oeste e o Sul polas depresións de Maceda e do Támega. Neste macizo pódense diferenciar unidades morfolóxicas como as serras de San Mamede e a do Fial das Corzas (non Oeste-Suroeste), as serras do Burgo e de Queixa (non centro), móntes do Invernadeiro (non Sul e Sueste) e a serra dá Moa co monte Cerrengo (non Norte).

Estas unidades están separadas por vales moi encaixados coma o do río Navea (que é fronteira entre a serra de Queixa e a do Burgo), o do río Mao (entre a serra do Burgo e a de San Mamede), o do río Hedreira (que separa a serra do Fial das Corzas dá serra de San Mamede), e o do río Cerveira (que divide os móntes do Invernadeiro da serra de Queixa).

A Serra de Queixa é, de todas elas a que presenta máis importancia. Se enclava entre os concellos de Manzaneda e Vilariño de Conso (na vertente Leste) e Chandrea de Queixa (na Oeste). A súa maior altitude atopase na cabeza Grande de Manzaneda, non Sueste do municipio de Manzaneda, onde está a única estación de esquí que existe en Galicia.

En todo o Macizo de Manzaneda atopamos diferentes superficies de aplanamento, formas de modelado glaciar e rochas como areniscas (na Serra do Fial das Corzas) e na parte occidental dos Montes do Invernadeiro granito de dúas micas. Na Serra do Burgo e non sector oriental da Serra de Queixa, atopáanse areniscas e cuarcitas na parte Sul-oriental dos Montes do Invernadeiro.

É tamén un importante núcleo de dispersión de augas xa que nel nacen ríos de diferentes cuncas: O Arnoia (cunca do Miño), o Navea e o Mao (cunca do Sil), o Camba e o Conso (cunca do Bibei) e o Támega (cunca do Douro).

O Macizo de Trevinca atopase ó Leste de Manzaneda e está separado do pola depresión do Bolo. Está organizado o redor do pico de Pena Trevinca (2.124 m.) onde converxen as serras do Eixe, Calva e a serra Segundeira, abarcando as terras que separan Ourense de León e Zamora.

O relevo deste macizo presenta un aspecto moi compacto con cumes suaves, onde únicamente as cabeceiras dos ríos Sil, Xares e o Bibei dinamizan o relevo cando van descendendo, dende os 2.000 m. do sector oriental ata os 1.000 m. non Oeste. Non obstante, pódese diferenciar unidades morfolóxicas -como a Serra do Eixe que en dirección sul-leste limita co concello dá Veiga

polo Norte e o separa da depresión de Valdeorras- que van ascendendo cara ó Sul-Leste dende o alto de Mouzón (1.200 m.) entre os concellos de Vilamartín de Valdeorras e Petín ata a serra dá Mina (1.900 m.).

A Serra Calva prolóngase polo Oeste ata o pico de San Bernabé (1.127 m.), ó Sul do concello do Bolo, actua como límite entre os concellos dá Veiga e Viana do Bolo. Vai perdendo altitude cara ó Sul, desde Porto Trasdoval (1.542 m.) ata a serra do Canizo (1.400 m.) que marca o límite co concello dá Gudiña.

Nas serras do Norte do val do Sil atopamos a Serra Cereixido entre os concellos dá Rúa e Quiroga (Lugo) cunha altitude media de 1.200 m. e a Serra dos Cabalos entre os concellos de Vilamartín de Valdeorras e Quiroga. Pola súa composición litolóxica presenta unha morfoloxía escarpada e dentada. Nas zonas calcárias formáronse covas que servíron de refuxio os pastores. As depresións mais salientables son os vales formados polo ríos Sil, Bibeí, Navea e Xares. De entre eles destacamos o val do Sil, dende que entra en Galicia pola parroquia de Covas (Rubiá) atravesa terreos precámbricos e primarios, e configura unha unidade morfolóxica de grande interese: a depresión tectónica de Valdeorras con orientación Leste-Oeste con tres subfosas: O Barco, Vilamartín de Valdeorras e a dá Rúa.

É un bloque afundido (altitude media 330 m.) e estreito (nos sectores mais amplos non chega ós 5 qm.) rodeado de serras que están entre 700-800 m. por riba dela: Serra da Aciñeira da Lastra (polo Norte), Serra do Eixe (polo Sul) e Serra de Cereixido (polo Oeste).

A depresión é de fondo plano e asentase sobre xisto e lousa cuberta por depósitos detríticos grosos e finos (grava, seixos e limo). As ladeiras dá zona mais oriental, pertencentes ó municipio de Carballeda de Valdeorras, ofrecen a cotío un relevo moi alterado pola actividade humana como o do val de San Xil e Valborrás, con importantes xacementos de volframio, explotados durante a segunda guerra mundial e a guerra de Corea.

Respecto de evolución non tempo xeolóxico podemos suliñar que toda a zona forma parte do macizo central Ibérico, emerxido na Era Primaria, convertido en superficies de aplanamento na Era Secundaria, e rexuvenecido na Era Terciaria polo choque de placas Euroasiática e Africana que elevou toda a zona en bloque; de aquí as superficies aplanadas en toda a zona con excepción dos vales fluviais -por encaixamento dos ríos- e dalgunha rocha sobresaínte froito dá erosión diferencial que embelece a paisaxe con xigantescas bolas de granito mentres se fundiron as zonas limítrofes (O Bolo, Monterrei, A Limia, Quiroga, Valdeorras).

Durante a era Cuaternaria a zona foi remodelada polo xeos e atopamos releos glaciares por riba das curvas de nivel dos 1.000 m.; a acción dos xelos contribuíu ó modelado que, na glaciación de Würm, formou circos glaciares de grande espectacularidade como Val da Lama e o de Requeixo, todos eles cunha magnífica paisaxe. Deste mesmo período data outro circo glaciar na cabeceira do río San Lázaro.

Destaca tamén o glaciar do Cenza na vertente oriental da Serra de Queixa nas parroquias de Chaguazoso e Mormentelos. A súa dirección é Nordés a Sueste dende a Cabeza de Guelianda (aos pes de Cabeza de Manzaneda) a 1.600 m. de altitude ata a aldea de Chaguazoso. O percorrido do glaciar do Cenza é unha sucesións de outeiros, recubertos de penedos de granito e áreas planas, mal chamadas “chairas” (Chaira de Conselo, das Lagoas, etc.) ata chegar a Chaguazoso onde os depósitos morrénicos teñen gran envergadura.

B) O clima

O tipo climático é oceánico, con variedade suboceánica-mediterránea-continentalizada propia das terras do Sul-Leste de Galicia, caracterizada pola degradación, mais ou menos acusada segundo trátase das depresión das serras.

As fronte procedentes do Oeste ven freadas polas serras, e as influencias oceánicas chegan moi atenuadas, o que permite a presenza de subtipos de clima mediterráneo nas depresións, que se manifesta nas temperaturas máis elevadas non verán e menor pluviosidade en todo o ano, sobre todo no verán. Estas características, modificadas pola altitude, orixinan caracteres de case continentalidade ás terras altas con invernos fríos, nos que a neve se amosa a miúdo, e uns veráns secos e relativamente cálidos.

A interacción dos factores do relevo xunto cos atmosféricos, explican que no inverno se produzan fenómenos de inversión térmica nos vales, e que non verán, debido ó quencemento do só, se orixinen tronadas con grande aparello eléctrico, o que se formen brétemas de evaporación producidas polos abundantes encoros. Según a disposición do relevo, a fragmentación, o afastamento do Atlántico e a altitude podemos diferenciar catro zonas con rexímenes térmicos e pluviométricos relativamente diferenciados:

- Zonas ata os 400 m. de altitude: Sobre todo no val do Sil, que é un val abrigado con temperaturas medias de 14º C. Os veráns son cálidos (23º C en xullo) e longos (catro meses por riba dos 16º C). Os invernos son frescos (6º C non mes de decembro), pero excepcionalmente baixan de 0º C. A amplitude térmica (17º C.) é das mais altas de Galicia.

As precipitacións medias son de 750 mm. Consecuencia desta pouca pluviosidade ó illamento imposto polo Macizo de Manzaneda impide o paso do vento húmido do Sul-Oeste convertendo as comarcas na zona galega de menor pluviosidade.

- Zonas entre os 400 e os 700 m., correspondentes as marxes do val do río Sil e cos tramos medio e finais dos afluentes e subafluentes (Xares). A temperatura media baixa 3º C en relación co grupo anterior pola súa altitude. Polo día rexístranse temperaturas elevadas (poden superar os 30º C) e as noite son frescas. Os invernos son fríos e longos (seis meses por baixo dos 10º C) sendo decembro o mes máis frío (3,8º C). As precipitacións van aumentando pola altitude e o total pluviométrico oscila entre 800-1.300 mm.
- Zonas entre os 700 e os 1.000 m. de altitude: nesta zona o mátiz mediterráneo comenza a ser substituído polo continental. As temperaturas medias anuais achéganse ós 9º C. Os invernos son fríos (3,5º C en xaneiro) con moitos días con temperaturas negativas e sen superar os 5º C de máxima. Os veráns son curto e frescos (xullo e agosto non chegan ós 16º C). As precipitacións non superan ós 1.300 mm. (o 39% non inverno).
- Zona por riba dos 1.000m.: Os veráns son frescos (xullo é o único mes que supera os 16º C) e os invernos fríos (con temperaturas medias por debaixo de 0º C). As precipitacións non superan os 1.700 mm. A estación máis chuviosa é o inverno, co 38% con moitas precipitacións de neve.

C) A paisaxe vexetal e faunístico

As características do relevo e do clima orixina unha variedade da capa vexetal dende a vexetación propia do clima oceánico a do clima mediterráneo, e nas altitudes por riba dos 1.000 m. unha vexetación propia dá alta montaña temperada. Os bosques mais importantes que podemos atopar:

- Os castiñeiros, que danse nas tres comarcas sobre todo non val de Valdeorras e se aproveitan para a recollida e comercialización das castañas, existindo unha grande concentración de superficie ocupada por castiñeiros.
- Bosques de carballos. O carballo común case non existe sendo a especie abundante de carballo ó cerquiño, máis adaptado o clima de montaña. Estes bosques están en recesión sobre todo polos incendios forestais, xa que non é habitual a súa replantación, xa que tardan moito tempo en ser rendibles, e os repoboadores inclínanse por repoboar con coníferas que medran máis axiña.

- As faias, que están presentes sobre todo na zona das Ermidas (O Bolo).
- As aciñeiras, que son árbores de climas mediterráneos oceánicos, que requiren invernos moderadamente húmidos e veráns relativamente calorosos e secos. Localízanse no val do río Casaio (Carballeda de Valdeorras), aínda que hoxe están tamen a desaparecer.
- As sobreiras, debido ás condicións climáticas do val do Sil, aparecen asociadas con piñeiros e carballos sobre todo nos concellos de Petín e A Rúa.
- Os piñeiros, que foron adquirindo moita importancia, sobre todo no concello da Veiga, pola repoboación debido ó axiña que medran, aínda que producen unha degradación do só e do ecosistema.
- As matogueiras, que coma formación vexetal son unha consecuencia dá deforestación. As mais importantes son:
 - o Os breixos, orixinadas pola degradación do bosque arbóreo, sobre todo dos carballos. Ofrecen un aspecto abatido e pobre. Entre as variedades destacan os toxos e as xestas.
 - o As praderías naturais, en moitas ocasións consecuencia da transformación nesta formación de terras de labradío, e sobre todo non fondo dos vales e nas ribeiras fluviais.

Ademáis, na beira dos ríos aparece unha enorme variedade de árbores, sobre todo nas cuncas do Sil, do Bibei e do Xares. As especies mais típicas son os ameneiros, salgueiros, freixos, olmos, álamos e chopos.

D) O solo e a hidroloxía

Os solos dominantes son de tipo ránker e litosol, desenvolvidos sobre granito, lousa ou xisto. Son pouco fondos, ácidos e pobres en xeral, con escasa capacidade para a retención da auga, xa que son moi permeables pero moi axeitados para plantacións forestais e para matogueiras.

Para ó cultivo unicamente son aptos os dos vales pola confluencia de augas e o arrastre debido a erosión de tipo tépeda-húmida que fai que o grosor sexa mais fondo.

A cunca do río Sil recibe a maior parte dos ríos da zona, excepción feita do Arnoia (cunca do Miño) e o Támega (cunca do Douro). O conxunto hidrográfico é complexo alternando tramos onde os ríos case non se encaixan, como na depresión de Valdeorras, e tramos con entalladuras moi fonda, como o Bibei nas Ermidas (O Bolo).

Nestas entalladuras é onde localízanse os canóns fluviais mais importantes de Galicia, xa que por unha banda a rede fluvial existente antes do levantamento dos bloques se encaixa neles, aproveitando as fracturas orixinadas no movemento hercínico e reactivadas cando se volveron a elevar os bloques a finais da Era Terciaria; pola outra o encaixamento do Sil obriga os seus afluentes a labrar canóns moi fondos buscando o nivel de base deste río xa que moitos deles nacen a máis de 1.500 m. de altitude, por isto o encaixamento é mais pronunciado non tramo final dos afluentes.

O río Sil entra na comarca de Valdeorras pola Ponte do Estreito na parroquia de Covas (Rubiá) labrando unha importante gorxa. O longo de 13 qm. segue dirección Norte-Sul (non límite coa provincia de León), seguindo dende a Ponte de Domingo Flórez con dirección Leste-Oeste. Dos 152 qm. do curso do río, 123 pertencen a Galicia, sendo a pendente media de todo o tramo galego de 22%. Percorre o val de Valdeorras sen apenas encaixarse e chega con pouca pendente ó encoro de San Martiño (290 m. de altitude). O caudal absoluto aumenta considerablemente dende que entra en Galicia (en Sobradelo é de 16,3 m³/s, en Sequeiros, despois de recibir ó Bibeí é de 140 m³/s.).

O Sil recibe afluentes importantes pola dereita dos ríos que veñen dá serra dá Acíñeira de Lastra. Podemos citar o regato de Eirós, que se une ó Sil preto de Quereño, o Entoma que nace nos picos de Oulego (Rubiá), o Vilobal e o Leira.

Pola marxe esquerda do Sil e con semellantes características dos dá dereita podemos mencionar entre outros, os seguinte afluentes: o Cabrera (na provincia de León), o Casaio formado en Ríodolas (Carballeda de Valdeorras) e ó Ríodolas (que nace na serra do Eixe a 1.400 m.).

O río Casaio descorre moi encaixado por Casaio, Valdequinta e Robledo, uníndose ao Sil en Sobradelo, despois de percorrer un curso de 19,5 qm. e tendo un caudal absoluto non tramo medio de 2,4 m³/s, o Candís que nace na zona de Lagoa na serra do Eixe a 1.400 m. pola unión de varios regatos e ten unha cunca de 41 qm²/s, e un caudal na unión có Sil de 0,78 m³ /s., o Valado que nace a 1.200 m. e corre moi encaixado por Santiago e Vitoria.

Mención aparte merece o río Bibeí (97 qm. de percorrido) que orixina unha subcunca que se estende polas tres comarcas: Serra do Eixe (Norte); Serra Segundeira (Leste); Monte dá Gudiña e Campobecerros (Sul) e Serra do Burgo e Serra de San Mamede (Oeste). O Bibeí nace na Serra Segundeira a 1.840 m. de altitude na provincia de Zamora e ó pe de Pena Trevinca e

A zona estudada pertence a Rede Natura 2000. Nesta rede están encadrados o Macizo Central, Pena Trevinca, Pena Maseira e Serra dá Enciña da Lastra. Se conta, ademáis, cun Monumento Natural: o Souto de Rozabales. Os principais elementos a destacar son:

(i) Macizo central: Exténdese polos concellos do Bolo, Chandrexa de Queixa, Laza, Manzaneda, A Pobra de Trives, Viana do Bolo, Vilariño de Conso, Quiroga, Larouco e Montederramo. O Parque Natural do Invernadeiro atopáse non municipio de Vilariño de Conso, cunha extensión de 45.196 ha.

Para chegar ó Macizo Central dende Ourense, polo Norte, faise pola estrada C-536 con desvíos en Castro Caldelas o na Pobra de Trives. Polo Sul, pola autovía Rías Baixas (A-52) a N-525 con saídas en Xinzo de Limia o Verín. Polo Leste, pola C-533 Petín-A Gudiña, onde enlaza tamén coa autovía A-52. O acceso ó Parque Natural dende Verín atopáse dirección Campobeceros, por Castrelo de Val (OU-114).

Saíndo dá Pobra de Trives podemos subir ata a Estación de Cabeza de Manzaneda. Se pola contra nos diriximos ata o concello de Chandrexa de Queixa por Celeiros, existe unha circunvalación do encoro cun agradable paseo dende a área recreativa de Santa Cruz, pola beira do río de Queixa. Nas terras do Bolo, podemos ver o canón do Bibei e o santuario barroco das Ermidas, pendurado non monte entre ladeiras de viñedos.

O Macizo Central ocupa unha grande área montañosa practicamente despoboadada que permitiu conservar importantes ecosistemas de transición, conformándose como serras propicias para o lobo e as grandes presas: corzo, cervo e o porco bravo. A serra de Queixa ostenta o punto máis alto na única estación invernal de Galicia (1.782 m.). Outras paisaxes alpinas atopanse na serra de San Mamede (1.619 m.) e non Fial das Corzas cos montes que rodean o Parque Natural do Invernadeiro.

Debido á gran superficie que ocupan, ao estar practicamente despoboadas e ao ter unha gran diversidade biolóxica, estas montañas constitúnen un espazo natural de primeira magnitude.

A paisaxe vexetal dominante nas serras son as torgueiras secas con toxo. Os escasos bosques de amieiros, freixos de río, que se lograron salvar das queimas reiteradas, quedaron relegados a algúns vales. As especies dominantes son o cerquiño e, en menor medida, o carballo, e o bidueiro.

Para achegarse o Parque do Invernadeiro dende Verín, hai que ir pola estrada que conduce a Campobeceros. Dende Vilariño de Conso, concello non que está encravado o Parque, o acceso é máis difícil.

(ii) **Pena Trevinca:** Atopase nos concellos de Carballeda de Valdeorras, A Veiga, Viana do Bolo, Manzaneda e O Bolo, nos límites provinciais de Ourense con León e Zamora e ten unha extensión de 24.860 ha. Para chegar hai que desviarse cara A Veiga dende a C-533. Hai tamén acceso dende O Barco de Valdeorras por Viloira.

O macizo de Trevinca é o punto onde se xuntan as terras de Ourense, León e Zamora. Eiquí están os cumes mais elevados de Galicia: Pena Trevinca (2.124 m.), Pena Negra (2.119 m.) e Pena Sulbia (2.095 m.).

En canto a vexetación, nas zonas altas existen representacións puntuais de turbeiras ácidas. A riqueza botánica destes espazos é realmente grande. De todas as formacións vexetais existentes, paga a pena salientar a presenza dun bosque de teixos, coñecido como o “Teixedal de Casaio”, un dos máis importantes da península Ibérica.

Outros hábitats que conven sinalar son: as lagoas eutróficas, as uceiras húmidas atlánticas de zonas mornas, as uceiras secas europeas, as uceiras ortomediterráneas endémicas con toxo, os prados ibéricos silíceos, as pendentes rochosas silíceas con vexetación casmofítica, os bosques aluviais de amieiros e freixos de río, as carballeiras galaico-portuguesas e os bosques de castiñeiros etc.

Non referente á fauna destaca a presenza da aguia real, a aguia albela e o falcón peregrino. Ademais, existen algunhas especies características de zonas de montaña do Norte peninsular. Cómpre destacar outras especies como o bufo real, o merlo loiro, o pedreiro cinsento, a azulenta papuda, a lagartixa da serra e o lagarto das silvas.

(iii) **Pena Maseira:** Atopase nos concellos da Gudiña e A Mezquita. Ten unha extensión de 5.715 ha. e unha altitude media de 998 m. É unha zona de media montaña situada no extremo Sueste de Galicia e fronteira co parque natural de Montesinhos en Portugal. Os ríos e regatos que drenan a zona pertencen a cunca do río Douro que, despois de percorridos curtos, penetra en territorio portugués. Está cuberta, na súa maior parte, por torgueiras e conserva algún bidueiral e rebolares, principalmente nos arredores dos cursos de auga. Destaca pola presenza de poboacións estables de lobos e corzos.

Debido ao seu clima oceánico-mediterráneo-continental, a vexetación predominante son as uceiras, as uceiras secas europeas e as ortomediterráneas endémicas con toxo, ademais de carballeiras galaico-portuguesas.

Os incendios reiterados para a creación de pastos, foron relegando os bosques a unhas poucas valgadas e ribeiras dos ríos, e o resto ficou ocupado por mato, pasteiros o cultivos. O abandono progresivo da agricultura ao longo

dúas últimos 30 anos, propiciou a extensión de torgueiras. Entre as especies de fauna máis sobresalientes hai que citar a presenza de corzo, porco bravo e lobo, principalmente nas zonas de maior altitude.

(iv) Serra dá Enciña da Lastra: Situada non concello de Rubiá, ten unha superficie de 1.742 ha. e unha altitude media de 684 m. Atravesa o Parque Natural por Covas a estrada N-120 Ponferrada-Ourense e máis a liña ferroviaria.

Mención especial ten o souto de rozabales, que atopase na parroquia de San Martiño de Arriba (Manzaneda), e que ten unha extensión de 1,8 ha. Pódese chegar ata A Pobra de Trives pola C-536 Ourense-A Rúa. Logo, dirección a Manzaneda ata o lugar de Rozabales.

3. ESTRATEXIAS E ACCIÓNS CARA A POTENCIACIÓN DO TURISMO NA ZONA

Unha vez salientados os principais recursos xeográficos, o paso seguinte é sinalar o seu potencial turístico, é en especial aquelas medidas cara a potenciación desta actividade na zona

Non debemos esquecer que nos achamos nunha zona que tamén ofrece grandes posibilidades para a potenciación dun turismo rural de calidade, tanto polas características e a beleza da paisaxe natural, da calidade dos espazos protexidos e dos asentamentos, como pola orixinalidade dos modos de traballar e de vida e costumes da poboación. Complementando todo isto están os elementos do patrimonio arquitectónico de carácter civil e relixioso que constitúen uns recursos con gran capacidade para satisfacer as necesidades dos visitantes.

Pero para poder conseguir esa potenciación do sector turístico sustentable, que contribúa a un desenvolvemento económico na zona, é necesario acometer un programa de actuacións previas.

Se o que se busca e fomentar o medio natural, é condición indispensable defender o medio xeolóxico, edafolóxico, flora e fauna da zona, co obxecto de preservar a conservación integral do patrimonio natural. Para isto é necesario:

- *Un plan de atención e coidados do paisaxe natural*, que vese deteriorada pola continuada apertura de excavacións e explotacións mineiras de lousa, escombres de residuos, apertura de novas estradas sen planificación previa, etc.. Todo isto produce un impacto grave sobre o medio natural coa conseguinte repercusión non sector turístico, moi sensible a este tipo de alteracións.

- *Un plan de mellora de conservación e preservación das aciñeiras* dos vales inferiores dos ríos Xares e Navea, do Teixedal de Casaio e das fragas con bidueiros na serra de San Mamede.
- *Un plan integral de protección de incendios*. Os efectos do lume sobre a fauna e flora son moi graves. Aínda que non é posible erradicar o problema de raíz, a existencia dun centro comarcal de bombeiros con equipamento especializado mitigaría os efectos dos incendios.
- *Un plan de mellora das marxes dos encoros da zona*, que teñen beiras intransitables para a práctica de pesca, natación e vela, e que deberán ser potenciados moito mais.
- *Un plan de mellora da atención na protección das aves rapaces* diúrnas en perigo, como o aguía real, que xa apenas existe, e das animais salvaxes como o lobo, cada vez mais escaso. Unido ó anterior é preciso potenciar os cotos de caza municipais e o turismo cinexético, con repoboado periódico de animais nos montes comunais, e con cultivos para a supervivencia da caza menor.
- *A mellora da protección do hábitat*, evitando a introdución de especies foráneas cada vez máis presentes na zona, en especial piñeiros e eucaliptos.
- *Un plan de mellora da urbanización nas vilas e pobos da zona*, e na implantación de nos servizos, que inste a unha axeitada adecuación na localización dá construción de granxas, ó emprego de materiais axeitados na construción e rehabilitación das casas-vivenda e construcións complementarias, tales coma instalacións de recreo e deportivas.

4. CONCLUSIÓNS

Como se puido comprobar aínda que non tratar dun o turismo tradicional para o gran público en xeral, a situación xeográfica das tres comarcas, o seu relevo xeográfico, as condicións climáticas, a paisaxe vexetal e faunística, a hidroloxía da zona e os espazos naturais que se poden atopar, son variables moi a ter en conta a hora de apostar por un turismo diferente, alternativo e cun gran potencial de crecemento para os próximos anos.

Fai xa moito tempo que o turismo de sol e praia debe convivir con outro tipo de actividades turísticas, dirixidas a un público máis reducido, pero con maior capacidade económica. Hai turistas que desexan pasar as súas vacacións de verán ou os seus períodos de descanso ao longo do ano en lugares onde abunda a tranquilidade, fuxindo de aglomeracións.

É é este punto onde entra en xogo a alternativa turística que poden ofrecer as tres zonas obxecto de estudo. Ben é certo que o actual sistema de comunicacións pouco ou nada axuda a fomentar este tipo de actividades, aínda que cada vez máis se vai intentando paliar esta falta de infraestrutura.

Desde logo, non podemos pensar que con instalar hspedesías o casas rurais está todo feito. En efecto, é necesario ir máis alá. En especial é necesario formar guías que mostren ao turista todo o potencial que pode ofrecer esta zona; é imprescindible realizar instalacións complementarias que acompañen ás tradicionais casas rurais e onde se poidan realizar actividades de turismo activo: sendeirismo, rafting, rutas a cabalo, baixadas por ríos, rutas en quads, etc., que posibiliten que o turista non só pense en acudir á zona para pasar unhas poucas noites, senon que se lle incentive a quedar máis días. Resulta altamente recomendable dar a coñecer a rica oferta que existe e, en especial, aquelas actividades que poden diferenciar esta zona respecto doutras. Ademais da xa sinaladas, algunhas alternativas “un tanto diferentes” pode ser a observación da paisaxe, dos ríos, da fauna e a flora da zona (orientadas cara ó turista), ou actividades de formación complementarias as ensinanzas de xeografía ou xeoloxía, en especial traballos de campo e estudos “in situ” da realidade da zona (orientadas cara os alumnos interesados neste campo). As tres comarcas dispoñen de importantes espazos naturais pouco ou nada aproveitados, que poden ser utilizados como atractivo turístico e para a formación.

É necesario ir máis aló do turismo de tempada. Os recursos naturais están alí todo o ano e potencialmente son sempre aproveitables. Cando as condicións climáticas desaconsellan certa actividade, é necesario pensar noutras alternativas, de cara a desestacionalizar a demanda turística. Desta forma poderemos alcanzar niveis de ocupación razoables ao longo de todo o ano.

Este labor é responsabilidade de todos os interesados: os propios oferentes do produto turístico e as administracións públicas. Ambos deben apostar claramente e non de forma puntual por fomentar este tipo de actividades. A zona analizada ten un potencial de aproveitamento moi alto e cun custo relativamente reducido para a potenciación do turismo. Outros países con menos recursos naturais (Francia, Alemaña) souberon establecer modelos de aproveitamento do seu potencial turístico. Este tipo de actuacións deben ser estudadas e tidas en conta á hora de implantar un modelo adecuado á situación da zona.

Non entanto, esta explotación debe ser racional, xa que precisa dunha aproveitamento adecuado para evitar situacións de sobreexplotación de recursos. Só así se logrará un turismo sostible para os próximos anos.

BIBLIOGRAFÍA

- FIDALGO, J. A., LIMA, X., PATO, J. e VAQUERO, A., *Patrimonio etnográfico e desenvolvemento turístico non oriente ourensán*, Investigación financiada polo Vicerreitorado de Planificación e Desenvolvemento do campus de Ourense, 2005, mimeo.
- PATO, J. e VAQUERO, A. : "Xeografía humana e económica do Leste Ourense", *Minus XIV*, 2006, pp. 289-310.